

Zomerbitterling in opmars in Limburg

O.P.J.H. Op den Kamp, Canisiusstraat 40, 6462 XJ Kerkrade, e-mail: planten@nhgl.nl

Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*) is in ons land zeer zeldzaam en met name langs de kust te vinden. De laatste jaren neemt het aantal groeiplaatsen langs snelwegen duidelijk toe. Dit artikel vormt een recent overzicht van de standplaatsen van deze plant in Limburg.

EEN ONOPVALLENDE PLANT

Zomerbitterling is een éénjarige plant uit de gentiaanfamilie (*Gentianaceae*) die van half juni tot half oktober bloeit. Door het maai-beheer langs de snelwegen worden de bloemen vaak vroeg in het jaar afgemaaid, waardoor de bloei later kan starten. Ook later in het jaar worden de planten regelmatig afgemaaid, waardoor de bloeitijd vroegtijdig eindigt.

De planten bloeien 's morgens en sluiten op het moment dat de zonsterkte maximaal wordt (eigen waarneming). Zomerbitterling is een plant die op de Zuid-Limburgse standplaatsen 40 tot 65 cm hoog kan worden (n= 25) en waarvan de stengel onder de bloeiwijze doorgaans in zes of zeven stengelleden (n= 25) is opgedeeld. Wanneer de planten voor aanvang van de bloeiperiode afgemaaid worden, komen ze doorgaans toch nog in bloei. Wel vormen ze dan nog maar vier tot vijf stengelleden onder de bloeiwijze en bereiken een geringere hoogte. Tijdens de bloei zijn de rozetbladen verwelkt. De

stengelleden worden van elkaar gescheiden door de paarbladig vergroeide bladeren [figuur 1a]. De rolronde stengel loopt dus als het ware door de bladeren heen (soortnaam: *perfoliata*). De stengelbladeren zijn eirond tot driehoekig. De bloemen staan in een samengetrokken, pluimvormige bloeiwijze. Het aantal bloemknoppen per plant loopt sterk uiteen, maar kan oplopen tot 60 stuks per plant (n= 25). Deze bloeien weliswaar niet allemaal tegelijkertijd, maar het kan zo zijn dat bij één enkele plant tegelijkertijd toch ruim tien bloemen geopend zijn [figuur 1b]. De bloemen zijn achttallig en boterbloemgeel van kleur. De bloemkroon is ongeveer tot de helft in eivormige bloemslippen gespleten. Vóór de bloei zitten de bloemen verborgen onder de samengedraaide kelkbladeren en tot vlak voor het openen zitten de slippen van de bloemkroon ineengedraaid. De stempel is in tweeën gespleten en bijna zittend. De bloemen zijn zelfbestuivend (WEEDA *et al.*, 1988), insectenbezoek is tijdens de observaties niet waargenomen. De kelkbladeren zijn korter dan de kroonslippen. De gehele plant is blauwgroen berijpt.

STANDPLAATS

Zomerbitterling groeit in open kalkgraslanden, in mesofiele graslanden, langs (snel)wegen, vaak op vochtige tot natte plekken (OBERDORFER, 2001; LAMBINON, 1998; HENS *et al.*, 2008). De bodem is meestal voedselrijk en dikwijls ook kalkrijk. De soort groeit graag op kalkrijke schist, mergel, krijt of zand. Wel is er doorgaans slechts weinig hu-

FIGUUR 1
Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*), a) met duidelijk zichtbaar de vergroeide bladeren en b) met duidelijk geopende bloemen (foto's: O.P.J.H. Op den Kamp).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Langs snelweg						
		Groeiplaats	A2	A76	A2	A2	A2	E40
		Vliegvelde Beek	Terworm	Gronsveld	DeHeeg	AZM	Leuven (B)	
Zomerbitterling	<i>Blackstonia perfoliata</i>	1	1	1	1	1	1	
Geelhartje	<i>Linum catharticum</i>	1	1		1	1	1	
Peen	<i>Daucus carota</i>	1	1	1		1	1	
Veldlathyrus	<i>Lathyrus pratensis</i>	1	1	1	1			
Duizendblad	<i>Achillea millefolium</i>	1	1			1	1	
Rode klaver	<i>Trifolium pratense</i>		1	1	1		1	
Hopklaver	<i>Medicago lupulina</i>	1		1	1		1	
Klein streepzaad	<i>Crepis capilaris</i>	1	1	1			1	
Gewone rolklaver	<i>Lotus corniculatus</i>	1	1	1			1	
Wilde marjolein	<i>Origanum vulgare</i>	1	1			1		
Echt duizendguldenkruid	<i>Centaurea erythraea</i>		1	1	1			
Knoopkruid	<i>Centaurea jacea</i>	1	1		1			
Gewone margriet	<i>Leucanthemum vulgare</i>			1	1		1	
Gewone brunel	<i>Prunella vulgaris</i>	1			1		1	
Glanshaver	<i>Arrhenatherum elatius</i>	1		1			1	
Smalle weegbree	<i>Plantago lanceolata</i>	1		1			1	
Echt bitterkruid	<i>Picris hieracioides</i>			1		1		
Stijf havikskruid	<i>Hieracium laevigatum</i>	1				1		
Scherpe boterbloem	<i>Ranunculus acris</i>			1	1			
Sint-Janskruid	<i>Hypericum perforatum</i>		1	1				
Heermoes	<i>Equisetum arvense</i>	1	1					
Scherpe fijnstraal	<i>Erigeron acer</i>					1	1	
Liggende klaver	<i>Trifolium campestre</i>				1		1	
Jacobskruid	<i>Senecio jacobaea</i>		1				1	
Madeliefje	<i>Bellis perennis</i>	1					1	
Kropaar	<i>Dactylis glomerata</i>	1					1	
Paardenbloem	<i>Taraxacum officinale</i>	1					1	
Klavervreter	<i>Orobanche minor</i>				1			
Glad walstro	<i>Galium mollugo</i>			1				
Gewone berenklauw	<i>Heracleum spondylium</i>			1				
Gestreepte witbol	<i>Holcus lanatus</i>			1				
Smalle rolklaver	<i>Lotus glaber</i>			1				
Gewone ereprijs	<i>Veronica chamaedrys</i>			1				
Heggenwikke	<i>Vicia sepium</i>			1				
Bevertjes	<i>Briza media</i>		1					
Speerdistel	<i>Cirsium vulgare</i>		1					
Gevlekte orchis	<i>Dactylorhiza maculata</i>		1					
Grijs havikskruid	<i>Hieracium praealtum</i>		1					
Ruige lathyrus	<i>Lathyrus hirsutus</i>		1					
Gewoon biggenkruid	<i>Hypochaeris radicata</i>	1						
Viltig kruiskruid	<i>Senecio erucifolius</i>	1						
Vogelwikke	<i>Vicia cracca</i>	1						

TABEL 1

Plantensoorten die regelmatig samen met Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*) zijn aangetroffen.

mus in de bodem aanwezig. In de duinen groeit Zomerbitterling op natte en open plaatsen in kalkrijke duinvaleien en op zandplaten (VAN DER MEIJDEN, 2005).

VERSPREIDING

Zomerbitterling kent een mediterraan-atlantische verspreiding en komt in Zuid-, West- en Midden-Europa, het zuidwesten van Azië en Noord-Afrika voor (VAN LANDUYT, 2006). In België groeide Zomerbitterling van oorsprong in duinvaleien, maar tegenwoordig is ze vooral te vinden op plekken waar terreinen met kalkrijk zand zijn opgespoten, met name in de haven van Antwerpen (VAN LANDUYT, 2006), in de kanaalzone van Gent en nabij Zeebrugge (HENS *et al.*,

2008). In Wallonië is de soort te vinden in kalkgraslanden in het zuidelijk Maasdal (VAN LANDUYT, 2006). Recent is de soort in België gevonden in bermen van snelwegen ten zuidwesten van Leuven (HENS *et al.*, 2008).

In Nederland komt Zomerbitterling alleen regelmatig in het Renodunaal district in de omgeving van Amsterdam voor, dit is het gedeelte van de kust waar kalkrijk zand door de Rijn is afgezet (VAN DER MEIJDEN, 2005). Ze is onder meer talrijk in de omgeving van Nationaal park Zuid-Kennemerland en op de Maasvlakte. Enkele groeiplaatsen bevinden zich langs het Gooimeer. In de omgeving van Rockanje is de plant uitgezaaid (bron: WWW.SOORTENBANK.NL, 20 mei 2009). Ook groeit de plant nabij Westdorpe in Zeeuws-Vlaanderen, bij St. Joostland en de Brouwersdam in Zeeland, aan de zuidpunt van Texel en bij het Lauwersmeer (bron: WWW.WAARNEMING.NL, 7 augustus 2009).

FIGUUR 2

Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*) groeit vaak samen met Geelhartje (*Linum catharticum*) (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

VOORKOMEN IN LIMBURG

In Nederlands- Limburg is Zomerbitterling een nieuwkomer. BINK (1997) vermeldt deze soort nog niet. De nieuw ontdekte vindplaatsen in Limburg bevinden zich langs snelwegen. De eerste vondst stamt uit 1997 (CORTENRAAD *et al.*, 2000). Waarschijnlijk zijn de planten spontaan in Limburg opgedoken. Mogelijk zijn de zaden in het kielzog van het verkeer meegenomen (zie ook HENS *et al.*, 2008) en hier op het juiste substraat terecht gekomen. Op twee van de zes plaatsen bestaan aanwijzingen dat recent nieuwe grond is opgebracht.

In tabel 1 worden de plantensoorten genoemd die langs de Limburgse snelwegen vaak samen met Zomerbitterling voorkomen. Opvallend is het zeer regelmatig gezamenlijk voorkomen van Zomerbitterling met Geelhartje (*Linum catharticum*) [figuur 2], Peen (*Daucus carota*) en Veldlathyrus (*Lathyrus pratensis*). Andere regelmatige begeleiders zijn Duizendblad (*Achillea millefolium*), Gewone rolklaver (*Lotus corniculatus*), Echt duizendguldenkruid (*Centaureum erythraea*), Rode klaver (*Trifolium pratense*), Hopklaver (*Medicago lupulina*) en Knoopkruid (*Centaurea jacea*). Geelhartje, Echt duizendguldenkruid, Peen en Scherpe fijnstraal (*Erigeron acer*) worden ook in de omgeving van het Belgische Leuven als begeleider genoemd (HENS *et al.*, 2008).

Groeiplaatsen langs A76

Zomerbitterling groeit in een talud van de A76 tussen het viaduct van de weg van Terworm naar Voerendaal en de spoorlijn Heerlen-Maastricht [figuur 3]. De standplaats is op het zuidwesten gericht. De populatie langs de A76 werd door de auteur voor het eerst bezocht in juni 2007. In de zomer van 2008 bleek de soort nog aanwezig te zijn.

Het betreft een vrij open grasland waarin de vegetatie gedomineerd wordt door Ruige lathyrus (*Lathyrus hirsutus*). Naast een aantal algemeen voorkomende weidebloemen, groeit er ook een aantal bijzondere soorten die typisch zijn voor kalkgraslanden waaronder Wilde marjolein (*Origanum vulgare*), Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*), Bevertjes (*Briza media*), Geelhartje en Grijs havikskruid (*Hieracium praealtum*). Uit de gentiaanfamilie groeit er Echt duizendguldenkruid.

Zomerbitterling komt in het gehele stuk wegberm voor, zowel in de lage als in de wat hogere vegetatie en van boven- tot onderaan het talud. Soms groeit de plant in kleine groepjes bij elkaar, dan weer staat hier en daar een alleenstaand exemplaar.

In totaal gaat het om enkele honderden planten. Langs diezelfde A76 groeiden in 2008 bij Benzenrade ook circa 20 planten in een grazige kalkrijke greppel. In deze greppel groeiden verder onder meer Grote muggenorchi (*Gymnadenia conopsea*), Bijenorchis (*Ophrys apifera*) en Geelhartje (CORTENRAAD *et al.*, 2008). Vlakbij knooppunt Ten Esschen werd Zomerbitterling in mei 2009 op meerdere plekken aangetroffen (mondelijke mededeling Walther van der Coelen). In de zomer van 2008 groeide Zomerbitterling ook circa twaalf kilometer verder in noordwestelijke richting, aan de zuidkant van de autoweg bij de op- en afrit bij Spaubeek (mondelijke mededeling Rutger Barendse).

Groeiplaatsen langs de A2

Ook langs de A2 in de omgeving van Maastricht komt Zomerbitterling voor. Nabij het afrittencomplex bij Gronsveld groeide de soort in de zomer van 2008 in de zuidoostelijke tak met circa 190 exemplaren [figuur 4]. Zomerbitterling staat hier in een ruige, vrij open vegetatie relatief hoog op het talud van de snelweg. Twee opvallende begeleidende soorten zijn Graslathyrus (*Lathyrus nissolia*) en Smalle rolklaver (*Lotus glaber*).

In 2007 stond de plant eveneens met 40 exemplaren bij de Heeg in de oostelijke berm van de autoweg (HARLE, 2008). Hier werd de plant in augustus 1997 al door Carl Felix gevonden (CORTENRAAD *et al.*, 2000). In 2008 groeiden hier circa 70 exemplaren samen met onder meer Geelhartje en Klavervreter (*Orobancha minor*). Enkele honderden meters noordelijker groeide Zomerbitterling in 2008 met 40 exemplaren in een vegetatie die aan een kalkgrasland doet denken samen met Wilde marjolein, Scherpe fijnstraal, Geelhartje, Echt bitterkruid, Stijf havikskruid (*Hieracium laevigatum*), Peen en Duizendblad.

Nabij vliegveld Maastricht-Aachen Airport groeide Zomerbitterling in de zomer van 2008 met circa 1.000 exemplaren aan de oostkant van de autoweg. De planten stonden op een lage grazige wal aan de oostkant van de autoweg tussen het fietspad en de autoweg. De meeste planten stonden op de oostelijke zijde van deze wal. Begeleidende soorten waren Geelhartje, Klein streepzaad (*Crepis capilaris*), Viltig kruiskruid (*Senecio erucifolius*) en Heermoes (*Equisetum arvense*). In 2007 was deze rijke vindplaats ook al aanwezig (schriftelijke mededeling Peter Willems). In 2009 groeiden ze er nog steeds.

FIGUUR 3 (links)
Snelwegberm langs de A76 nabij Heerlen met Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*) en Echt duizendguldenkruid (*Centaureum erythraea*) (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

FIGUUR 4 (rechts)
Snelwegberm langs de A2 nabij afrit Gronsvelt met Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata*), *Smalle weegbree* (*Plantago lanceolata*) en *Hopklaver* (*Medicago lupulina*) (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

CONCLUSIE

Zomerbitterling is in opmars in Zuid-Limburg. Hij is vooral te vinden langs de autosnelwegen, met name op de wat meer kalkrijke plekken komt de plant veelvuldig voor. Een vrij vaste begeleider is Geelhartje, die op bijna alle groeiplaatsen ook werd gezien. In dit artikel is geprobeerd de verspreiding van Zomerbitterling in Limburg anno 2009 vast te leggen om in de toekomst de opmars van de soort beter te kunnen volgen.

DANKWOORD

Dank aan Nigel Harle voor informatie over enkele vindplaatsen bij Maastricht, aan Bert Verton en Walter van der Coelen voor vindplaatsen nabij Heerlen, aan Peter Willems voor informatie over de vindplaatsen bij Beek en aan Dick Cuyper van Rijkswaterstaat voor toestemming en begeleiding tijdens het onderzoek langs de snelwegen. Verder dank aan Maarten Hens voor zijn waardevolle informatie over de begeleidende soorten in de wegbermen nabij Leuven.

Summary

YELLOW-WORT EXPANDING IN LIMBURG

Yellow-wort (*Blackstonia perfoliata*) is a blue-green plant which normally grows in southern Europe or in coastal regions. In the last few years, Yellow-wort has also been found in inland areas, where it grows along highways. In southern Limburg, the species has been found along the A2 highway to the south and north of the town of Maastricht, as well as along the A76 highway near Heerlen and Spaubeek. It is often found together with Fairy flax (*Linum catharticum*).

Literatuur

- BINK, E., 1997. Atlas van de Zuid-Limburgse flora 1980-1996. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- CORTENRAAD, J.H.P. & T.J.D. MULDER, 2000. Uit de flora van Limburg. Aflevering 46, Natuurhistorisch Maandblad 97(10):199-202.
- CORTENRAAD, J.H.P. & T.J.D. MULDER, 2008. Uit de flora van Limburg. Aflevering 41. Natuurhistorisch Maandblad 89(6):111-114.
- HARLE, N. 2008. Floristische rijkdom tussen stad en land. Deel 1. Gebiedsomschrijving en gevonden soorten. Natuurhistorisch Maandblad 97 (11): 213-221.
- HENS, M, F.FLUYT & B. VERCOUTERE, 2008. Natuur voor filerijders. Opmerkelijke bermflora in Vlaams-Brabant. Natuur.focus 7(1) :17-20.
- LAMBINON, J., J.E. DE LANGE, L. DELVOSALLE & J. DUWIG-NEAUD, 1998. Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. Nationale Plantentuin van België, Meise.
- MEIJDEN, R. VAN DER, 2005. Heukels' flora van Nederland. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten.
- OBERDORFER, E., 2001. Pflanzensoziologischer Exkursionsflora für Deutschland und angrenzende Gebiete. Ulmer Verlag, Stuttgart.
- VAN LANDUYT, W., 2006. Zomerbitterling (*Blackstonia perfoliata* ssp. *perfoliata*). In: VAN LANDUYT, W., I. HOSTE, L. VANHECKE, P. VAN DEN BREM, E. VERCRUYSE & D. DE BEER, Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels gewest. Instituut voor natuur- en bosonderzoek (INBO), Nationale Plantentuin van België/Flo. Wer, Brussel:186.
- WEEDA, E.J., R., CH. & T. WESTRA, 1988. Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties, deel 1. KNNV-Uitgeverij Utrecht.